ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ РАНЬОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

THEORETICAL INVESTIGATION OF EARLY INFLUENCE FACTORS OF PERSONALITY FORMATION

У статті представлено теоретичний аналіз чинників раннього впливу на формування особистості цілісного образу «Я», самоприйняття і ставлення до світу.

Траєкторія успішного функціонування й розвитку психіки починається та має відбиток специфіки відносин у діаді «дитина-мати», що дає можливість формувати системні погляди й цілісне уявлення щодо джерел розвитку особистості. Поряд із чинниками біопсихологічної природи, соціокультурних впливів провідними є діадичні взаємини перинатального періоду. Описані базові етіологічні чинники, які впливають на розвиток особистості в ранньому віці, розкривається складна феноменологія внутрішньопсихічних процесів особистості.

Роботи М. Балінта, У. Біона, Дж. Боулбі, Д. Віннікотта, М. Кляйн, Х. Кохута, М. Малера, Р. Фейрберна, А. Фрейда, Р. Шпіца й інших дослідників дають змогу поглибити вивчення ранніх взаємин у діаді «дитина-мати». Психічні структури, що впливають на здатність індивіда справлятися з життєвими труднощами, розвиваються на основі «достатньо хороших» взаємодій із первинним об'єктом. Деформації в цих структурах є головним джерелом широкого спектру психопатологічних розладів. Тому досвід взаємин у ранньому віці особистості, «об'єктні взаємини особистості» мають вирішальне значення для психічного розвитку. Якщо ранні взаємини в діаді «дитина-мати» достатньо хороші й справжні, то вони формують фундамент для подальшого розвитку, здатності діяти спонтанно і знаходити інтерес у навколишньому світі.

Розглянуто, як реалізація дитиною базової потреби в безпеці завдяки стійкому, уважному, турботливому, проникливому, доброзичливому ставленню матері формує цілісне сприйняття себе, позитивний досвід ставлення до себе, а згодом інтеріоризований патерн самоприйняття.

Визначена теоретична база дає змогу, по-перше, розширити уявлення про складні процеси перинатального періоду, по-друге, визначити соціально-психологічні корективні дії, які матимуть превентивний характер щодо запобігання негативним впливам навколишнього середовища на дитину.

Ключові слова: ранній психічний розвиток, перинатальна психологія, діадичні взаємини,

діада «дитина-мати», формування образу Я, самоприйняття.

The article is devoted to theoretical analysis of the factors of early influence on the formation of the holistic "Self" image, self-acceptance and attitude to the world of personality.

The trajectory of successful functioning and development of the psyche begins and has the imprint of the specifics of the relationship in the "child-mother" dyad, which provides an opportunity to form a systemic views and a holistic view of the sources of personal development. Along the biopsychological factors and socio-cultural influences, the leading role belongs to the dyadic relations of the perinatal period. The article describes the basic etiological factors that affect the development of personality at an early age, reveals the complex phenomenology of intrapsychic processes of personality.

The works of M. Balint, W. Bion, J. Bowlby, D. Winnicott, M. Klein, H. Kohut, M. Mahler, R. Fairbairn, A. Freud, R. Spitz and other researchers allow to deepen the study of early relations in the "child-mother" dyad. Mental structures that contribute to an individual's ability to cope with life's difficulties develop on the basis of "good enough" interactions with the primary object. Deformities in these structures are the main source of a wide range of psychopathological disorders. Therefore, the experience of relationships at an early age of the individual, "object relationships of the individual", are crucial for mental development. If the early relationship in the dyad "mother-child" is good enough and genuine, then they form the foundation for further development, the ability to act spontaneously and find interest in the world around.

It is considered how the child's realization of the basic need for security, thanks to a stable, attentive, caring, insightful, friendly attitude of the mother, forms a holistic self-perception, a positive experience of self-esteem, and later, an internalized pattern of self-acceptance.

The defined theoretical basis allows, firstly, to expand the idea of complex processes of the perinatal period, and, secondly, to determine the socio-psychological corrective actions that will be preventive in preventing the negative effects of the environment on the child.

Key words: early mental development, perinatal psychology, dyadic relations, dyad "mother-child", formation of self-image, self-acceptance.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.18>

Гордієнко І.О.

старший викладач кафедри психології і соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

Кримова Н.О.

к.психол.н., доцент кафедри психології і соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

Постановка проблеми. Розробки теоретичного і прикладного характеру в галузі перинатальної психології й перинатальної медицини, зростання інтересу до перинатального періоду розвитку особистості та його наслідків щодо психологічного благополуччя дитини, матері й сім'ї загалом зумовили необхідність цілеспрямованого дослідження чинників

у галузі перинатального здоров'я й супроводу. Результати проведених досліджень показали високу затребуваність у перинатальній психологічній допомозі [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перинатальна психологія – міждисциплінарна галузь, що перебуває в стадії свого теоретичного, методологічного та практичного ста-

новлення. Натепер засадами цього напряму є різні розділи медицини, педагогіки, соціології та парапсихологічні, інтуїтивно-емоційні методичні й інші практичні підходи.

Тривалість перинатального періоду зумовлено тим часом, упродовж якого існує система «мати-дитина», яка характеризується такими ознаками: наявність симбіотичного зв'язку матері й дитини; несаможиттєвості психіки дитини, залежність її від особливостей материнських психічних функцій; відсутність у дитини самосвідомості, нездатність виділяти себе з навколишнього світу [4; 5]. У цей період включені стадії «внутрішнього виношування» й «зовнішнього виношування» в соціальному середовищі. Тривалість періоду визначається мірою дозрівання адаптивних систем – часом, коли індивід знаходиться в максимальній залежності від матері [11]. Процеси, що відбуваються в перинатальному періоді й мають руйнівний характер, проявляються в подальшому житті, оскільки є основою для формування патології як у дітей, так і в дорослих.

Х. Блейхмар виділяв декілька чинників психічної патології: а) унаслідок не вирішеного внутрішньопсихічного конфлікту; б) дефіцит зовнішнього об'єкта (того, хто задовольняє базові потреби дитини); в) психічну травму; г) патологію, що виникає у зв'язку з ідентифікацією з патологією батьків.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз чинників раннього впливу на формування особистості цілісного образу «Я», самоприйняття і ставлення до світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Докладніше розглянемо впливи на психічний розвиток у ранньому дитинстві. Складними багатоаспектними відчуттями й переживаннями відмічений перинатальний період. Так, Ф. Гринейкр вважає, що конституція, пренатальний досвід і ситуація, що безпосередньо слідує за народженням, сприяють виникненню схильності до тривоги й передстраху, що відрізняється від подальшого страху відсутністю психологічного змісту й реалізацією на рефлекторному рівні. Ф. Гринейкр інтерпретує хворобливі реакції дитини у внутрішньоутробний період на небезпеку як факт того, що ще до народження існує схема поведінки, яка нагадує страх і в разі особливої інтенсивності може призводити до виражених реакцій на психологічні небезпеки, що переживаються в подальшому житті [7; 8].

Дослідження О. Піонтеллі про поведінку дитини в пре- та постнатальному періодах ґрунтоване на результатах ультразвукового обстеження й подальших спостережень [11]. Результати робіт науковців підтверджують інтуїтивні припущення про спадкоємність між досвідом внутрішньоутробного життя та переживаннями в подальшому зовнішньому серед-

овищі. Безумовно, на розвиток дитини впливають як генетичні особливості, так і чинники внутрішньоутробного середовища, які, у свою чергу, багато в чому зумовлені психологічним станом матері на свідомому й несвідомому рівнях. Дослідники стверджують про існування зв'язку між психічним розвитком дитини та гормональним станом матері, розумовою й фізичною активністю тощо [9]. Але акцентується, що внутрішнє середовище дуже чутливе до психологічного стану матері.

Отже, дитина з'являється на світ, уже маючи свій складний внутрішній світ. У неї вже «вкладено широкий спектр почуттів інших людей, їхніх очікувань і побоювань; її вже наділили дійсними або уявними подібностями й відмінностями з батьками або сиблінгами; з нею вже пов'язано певні надії, вирішено, яке місце вона посяде в сім'ї. З усіх цих чинників та умов найвпливовішими й непереборними виявляються ті, що пов'язані з безпосереднім оточенням і залежать від розуму й тіла матері» [9, с. 37].

Найбільш повне відображення внутрішньопсихічних процесів формування й розвитку особистості дитини запропоновано в психоаналітичній парадигмі. Роботи М. Балінта, У. Біона, Дж. Боулбі, Д. Віннікотта, М. Кляйн, Х. Кохута, М. Малера, Р. Фейрберна, А. Фрейда, Р. Шпіца та інших дослідників дали змогу поглибити вивчення ранніх взаємин у діаді «дитина-мати». Поняття «об'єкт», «об'єктні взаємини» є одними з ключових у психоаналізі.

М. Кляйн описувала, як немовля, яке повністю залежить від інших, живе в суперечливому світі глибокого задоволення й крайнього дискомфорту, навіть панічного жаху; воно постійно охоплене почуттями любові й ненависті, балансує між інтеграцією і дезінтеграцією, вирішуючи завдання виживання. М. Кляйн підкреслювала, що для немовляти важлива саме якість близькості, і тоді воно переживає досвід цілісності й взаємозв'язаності з матір'ю та світом. Для пояснення динаміки психічного розвитку індивіда М. Кляйн використала поняття внутрішніх об'єктів – інтрапсихічних репрезентантів взаємин з іншими людьми. М. Кляйн зробила акцент на значенні для розвитку дитини ранніх внутрішніх об'єктів, вирішальну роль у походженні яких відіграють несвідомі фантазії про батьків на першому році життя. На думку М. Кляйн, чергування проективної й інтроєктивної ідентифікації є безперервним процесом реконструювання зовнішніх об'єктів і формування внутрішнього світу індивіда [6]. Доедипальні фантазії визнавалися М. Кляйн як провідна детермінанта розвитку дитини, важливіша, наприклад, ніж зовнішні стреси. Психічне дозрівання дитини, проходячи через етап розщеплювання, проявляється в можливості інтегрувати часткові об'єкти, дає змогу набутти власної цілісності й еґоінтеграції. Зав-

дяки стійкості й емпатійності матері дитина придбаває психічну можливість відмежуватися від неї, стати незалежною, перемкнути свій інтерес від матері, яка все більш символізується (набуває сутності внутрішнього об'єкта), на весь навколишній світ.

3. Фрейд описував первинний конфлікт як протистояння інстинктів життя і смерті, М. Кляйн писала про конфлікт станів любові і смерті, У. Біон розглядав конфлікт як протиставлення бажання – небажання знати й розуміти істинну сутність своїх переживань. У теоретичній парадигмі У. Біона [1] мати передає не лише безпосередньо любов і турботу, а й свій засіб мислення, свої розумові й емоційні стани, які здатні трансформувати хаос психічного життя дитини, стають передумовою формування цілісного «Я» дитини. Дитина відчуває внутрішній, психічний біль, який практично не відрізняється від болю фізичного, тому функція матері – сприйняти цю нестерпну проекцію й повернути якісно перероблене переживання.

Найважливішою умовою переживання інтеграції є здатність матері зрозуміти й контейнувати біль, тривогу і страх дитини. У. Біон припустив, що терпіти біль і фрустрацію дитині допомагає особливе рудиментарне мислення, яке розвивається, якщо біль був не занадто нестерпним. Спочатку в діаді «дитина-мати» мати мислить за дитину, поступово немовля навчається робити це самостійно. Дитина, регулярно одержуючи такий позитивний досвід, переймає відповідні розумові функції, які вбудовуються в структуру її особистості, набуває відчуття внутрішньої сили, незалежності від зовнішньої допомоги. Так, У. Біон доводить, що мати пропонує дитині не лише любов і турботу, а й особливі елементи формування свідомості, що дає змогу знаходити сенс у переживаннях, і дитина активно залучається до процесу розвитку свідомості.

У працях М. Малер, Д. Віннікотта, Х. Кохута робився особливий акцент на специфічний відгук об'єктів середовища. Автори наполягали на тому, що ранній розвиток відбувається виключно в матриці «дитина-мати». Д. Віннікотт писав, що немовля неможливо відокремити від материнської фігури: «Не існує такої речі, як немовля» [3, с. 255]. Із самого початку життя дитина потребує об'єктів, які повинні її підтримувати й допомагати їй наблизитися до світу об'єктів, уважав Д. Віннікотт. Х. Кохут говорив про важливість того, щоб об'єкти відображали дитину, давали їй змогу розвивати здатність до ідеалізації заради майбутнього почуття впевненості. І якщо ці об'єкти, утілені в материнській фігурі, задовольняють потребам дитини, то самі не піддаються травматичній фрагментації, забезпечується цілісність і самоприйняття. Важливим аспектом у розумінні раннього психічного розвитку

дитини є осмислення відмінностей між «раннім» і «глибоким», на думку Д. Віннікотта [3]. Перше пов'язано із середовищем існування (дбайливе оточення, яке виконують функції присутності, підтримки), друге – з тими аспектами особистості, які можуть з'явитися пізніше, – з депресією і ненавистю (те, що може мати глибину, формується поступово і є змістом самості). Д. Віннікотт розрізняє «мати-середовище» з функцією задоволення первинних потреб і «мати-об'єкт потягу» з функцією допомоги дитині у виявленні своїх інстинктивних бажань. Дитина здійснює перехід від повної залежності до достатньої незалежності, досягаючи внутрішньої інтеграції (себе самого і своїх об'єктів), персоналізації, начала взаємин з іншими. Але такі досягнення можливі за хорошої підтримки й адекватної презентації матері.

Д. Віннікотт і Х. Кохут підтримували ідею Р. Фейрберна про первинність потреби в оточенні. Р. Фейрберн пропонував розглядати лібідо як засіб для пошуку об'єкта, як рушійну силу психічного розвитку. Р. Фейрберн уважав, що дитина може досягти рівня структурованої внутрішньої безпеки, якщо матиме справу з образом «хорошої матері». Тривога з'являється в дитини тоді, коли вона стикається із загрозою розколу самості на окремі фрагменти, і це виявляється для неї руйнівнішим і патологічним, ніж утрата хорошого об'єкта. При цьому якщо природжене прагнення дитини до взаємодії не знаходить відповіді з боку матері (або об'єкта, що заміщає її), то в неї виникає відчуття того, що її власна любов мовби дефектна. Унаслідок цього виникає відмова від первинних спонтанних взаємин із матір'ю, занурення у внутрішній світ і розщеплювання «Я» на частини, одна з яких орієнтована на взаємодію із зовнішнім світом, а інша – на встановлення зв'язків із внутрішніми об'єктами. Р. Фейрберн установив, що характерні проблеми шизоїдних пацієнтів пов'язані з деформацією здатності встановлювати близькі взаємини з людьми.

Якщо ранні взаємини в діаді «дитина-мати» досить хороші й справжні, то вони формують фундамент для подальшого розвитку, здатності діяти спонтанно й знаходити інтерес у навколишньому світі.

На думку А. Фрейда, прихильність дитини до матері виникає як наслідок «впливу доглядаючої поведінки матері на душевне життя дитини, тобто на переживання задоволення й невдоволення, що пов'язані з первинними інстинктивними реакціями й утворюють їх психічний репрезентант» [10, с. 199]. Образ матері має афективне значення та емоційну енергетичну наповненість. А. Фрейд вважає, що проявом здорового розвитку психіки та формування Его є константність і символізація

«об'єкта», певний рівень незалежності дитини від безпосереднього задоволення потреб, що дає змогу почувати себе в емоційній безпеці та спрямовувати інтерес до освоєння світу, а в перспективі ефективно діяти й установлювати партнерські стосунки з іншими людьми. Але за високого ступеня лібідинозної значущості матері для малюка розставання з нею, тривала розлука, нечуйність або непостійність у реакціях на потреби дитини переживаються як крайнє незадоволення, проявляються як сильна туга, агресивність або амбівалентність у будь-яких взаєминах; відбувається відведення емоційної енергетичної наповненості й навіть регресія з ментально-символічного рівня на рівень тілесних потреб.

Р. Шпіц виділяв як провідний чинник розвитку дитини об'єктні взаємини, порушення яких розглядалися як причина психогенних розладів, визнаючи при цьому важливу роль спадкових особливостей та умов життя. Р. Шпіц уважав, що афективна взаємність матері й дитини стимулює дитину та дає їй змогу досліджувати навколишній світ, сприяючи розвитку моторної активності, когнітивних процесів і мислення, інтеграції Его й формуванню навичок. Взаємність матері й дитини розглядається як складний багатозначний невербальний процес, який має двосторонній вплив. Хороший емоційний контакт робить можливою ідентифікацію дитини з матір'ю, яка, у свою чергу, викликає наслідування, що забезпечує навчання та розвиток.

Найбільш значна роль на ранньому етапі розвитку особистості відводиться формуванню та якості системи прихильності (Д. Боулбі, К. Бріш). Згідно з Д. Боулбі, система прихильності є первинною, генетично закріпленою мотиваційною системою, яка активується між первинним значущим об'єктом і дитиною відразу після народження й має функцію забезпечення виживання, задоволення потреби в близькості й захисту, надає їй упевненість і почуття безпеки. Порушена прихильність супроводжується високою тривогою й може проявлятися в таких найбільш типових формах, як «задушлива любов» або емоційне відчуження. Д. Боулбі підкреслює наявність тісного зв'язку між утратою материнської турботи в ранні роки життя й порушенням розвитку особистості.

К. Бріш, спираючись на довгострокові дослідження, акцентує увагу на тому, що, якщо дитина в ранньому дитинстві протягом тривалого часу набуває досвід надійної прихильності хоча б з одною дорослою людиною (необов'язково з матір'ю або з батьком), це стає важливим чинником, який у подальшому може захистити її від розвитку психопатології, навіть якщо протягом життя буде накопичено травматичний досвід [2]. Крім того, констатується

наявність і дієвість психологічного механізму, який відповідає за передачу кризь покоління турботливої поведінки й чуйності від матері до доньки. Саме завдяки уважному, чуйному, емпатійному ставленню матері може розвиватися здатність дитини до саморегуляції.

М. Малер у дослідженнях [7] визначала те, що саме впливає на формування інтрапсихічних структур дитини, які в одних випадках дають їй змогу нормально функціонувати незалежно від об'єкта, в інших викликають патологічні зміни. Вивчаючи емоційні зв'язки між дитиною і матір'ю, М. Малер розглядала діадні взаємини як динамічну єдність протилежних прагнень. З одного боку, дитина відчуває тісну (у тому числі й тілесну) прихильність до матері, але, з іншого боку, докладає зусиль щодо встановлення чітких поділів і меж свого «Я». Якщо ж мати виявиться не готовою прийняти дитину з її непослідовними реакціями, це, з великою ймовірністю, може призвести до розвитку дефіцитарного або нарцисично-уразливого образу «Я». За умови успішної реалізації завдань розвитку дитина виявляється здатною переносити фізичну відсутність матері, внутрішньо відчувачи її підтримуюче ставлення, зберігаючи стійкий образ самої себе та самоприйняття, патерни стабільних, надійних, підтримуючих людських взаємин.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, несвідоме містить безліч типів функціонування, є декілька систем пам'яті, між різними тематичними сенсами психіки існують зв'язки, і цей різний зміст впливає один на одного. Така багаторівнева й багатофункціональна матриця, з одного боку, пояснює феномен індивідуальності, а з іншого боку, допомагає зрозуміти порушення психічного життя. Визначаючи рушійні сили мотивації психічного життя, можемо осягати й патологічні елементи, які є похідними відхилення вектору успішного функціонування та розвитку. Процеси, що мають руйнівний характер у перинатальному періоді, проявляються й у подальшому житті, оскільки є основою для формування патології як у дітей, так і в дорослих. Перинатальний період містить безліч можливостей для успішного формування особистості, але й стільки ж і небезпек, що можуть призвести до психічних порушень і розладів у подальшому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бион У.Р. Научение через опыт переживания / пер. с англ. Москва : Когито-центр, 2008. 128 с.
2. Бриш К.Х. Терапия нарушений привязанности. От теории к практике / пер. с нем. С.И. Дубинской. Москва : Когито-Центр, 2012. 316 с.
3. Винникотт Д.В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. Екатеринбург : ЛИТУР, 2004. 400 с.
4. Гасюк М.Б., Іщук О.Ю. Дослідження внутрішньої структури сім'ї у період виношування першої дитини. *Збірник наукових праць Інституту психо-*

логії ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2008. Ч. 2. С. 90–98.

5. Добряков И.В. Перинатальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 272 с.

6. Кляйн М. Детский психоанализ. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2010. 160 с.

7. Малер Маргарет С., Пайн Фред, Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: Симбиоз и индивидуация / пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2011. 413 с.

8. Тайсон Ф., Тайсон Р.Л. Психоаналитические теории развития / пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2006. 406 с.

9. Уаделл М. Внутренняя жизнь. Психоанализ и рост личности. Санкт-Петербург : ДОБРОСВЕТ, 2016. 312 с.

10. Фрейд А. Лекции по детскому психоанализу. Москва : АпрельПресс, Эксмо, 2002. 304 с.

11. Piontelli A. From Foetus to Child: An Observational and Psychoanalytic Study. London : Routledge, 1992.